

SZOBOSZLAI GYÖRGY

Képviselőlet és választási rendszer európai kontextusban

Az arányosság mint a konszenzus-demokrácia feltétele

A MAGYAR VÁLASZTÁSI RENDSZER EURÓPAI TÜKÖRBEN

A jelenlegi magyar választási rendszert az alkotmányos átmenet időszakában, 1989-ben alkották meg a törvényhozók sajátos politikai alkufolyamat betetőzéseként. Megalkotói annak tudatában jutottak megállapodásra, hogy a szabályozás kifejezetten a rendszerváltást megvalósító választásra szól. Ezért olyan megoldásra törekedtek, amelyik valamelyest kiszámítható, legalábbis abban az értelemben, hogy egyfelől a fennálló hatalom reprezentánsai, a reformszocialisták ne kerüljenek eleve kiszolgáltatott pozícióba, másfelől pedig, hogy az éppen megszerveződő ellenzéki pártok mindenképpen rendelkezzenek társadalmi befolyásukkal arányos képviselőleti eséllyel. Ez az alkujelleg magyarázza, hogy vegyes rendszer jött létre, amelyről a kidolgozó jogász-politikus szakértők azt gondolták, hogy az összetett forma és az arányosító technikák következtében arányos eredmény születik. Ebben ugyan alaposan tévedtek, de tévedésük szerencsére nem volt végzetes, olyannyira nem, hogy a rendszer kisebb módosításokkal megszilárdult, és ma már egyetlen befolyásos politikai szereplő sem kívánja akár csak részleges átalakítását sem. A szemben álló feleknek, a régi hatalom reformerőinek és a hatalomba készülő ellenzéki reformmozgalmaknak azonosak voltak az érdekeik abban a döntő kérdésben, hogy a választási rendszer kimunkálása során kerülni kell mind a nehezen kiszámítható és a kezdeti korszakban mindenképpen szélsőséges tendenciákkal fenyegető többségi rendszert, mind a kormányzati stabilitást veszélyeztető és széttöredezett pártrendszerre hajla-

mosító teljesen arányos választási modelleket. Ezekre a szempontokra tekintettel döntöttek a kombinált rendszer mellett, amelyet sajátos középútnak vélték a többségi és arányos rendszerek között.

Ennek összetett, de minden elemében kézenfekvő magyarázata van. Először is a hatályos magyar választási rendszer európai átlaggal mérve aránytalannak tekinthető ugyan, de az aránytalanságnak csak részben oka maga a választási rendszer. Legalább ilyen meghatározó komponense a tartalmát adó választói magatartás jellege, amely az aránytalanság irányába hat, illetőleg a pártrendszer, amely kezdeti széttagoltabb állapotában akadályozta az arányosító kiegyenlítést, elsősorban az egyéni kerületi rendszer keretei között.

Másodszor az aránytalanság nem a bejutó pártok, politikai csoportok rovására hat, hanem a kieső kisebb, szélsőséges vagy marginális pártoknak hátrányos. Ezáltal a parlamentbe bejutó pártok már nem érdekeltek abban, hogy a rendszert arányosítsák, mivel ez nem jár számukra haszonnal, egyéb politikai értékeket pedig egyáltalán nem vagy alig méltányolnak. Így például a reprezentativitást nem tekintik támogatandó univerzális értéknek, és érvrendszerükben kifejezetten szembeállítják vele a kormányozhatóság követelményét. A hangadó, véleményformáló politikus szakértők saját környezetükben hatékonyan érvelnek azzal, hogy a kormányozhatóság az átalakuló törekény „újdemokráciákban” feltétlenül védendő érték, aminek alá kell rendelni a képviseleti elvet. E mögött az érvelés mögött nyilvánvalóan a kirekesztő politikai szándék áll, és az a törekvés, hogy a parlamenten belül ne kelljen szembenézni a más politikai nyelvet beszélő csoportokkal, a radikálisabb, a társadalom peremére szorult vagy oda tudatosan kilépett értelmiségi rétegek hangadóival. A kormányozhatóság eszméje olyan univerzális érvvé vált, ami legitímálja a társadalom politikailag aktív 15 százalékának politikai semlegesítését, politikai befolyásának megakadályozását.

A választási rendszer arányosságának kérdésében Európa periferiájára kerültünk, de ez önmagában nem delegitimálja a hatályos választási rendszert, mivel ez az aránytalansági mérték nem kirívóan antidemokratikus és az alkotmányosság keretein belül marad.

Tekintetbe kell venni azt is, hogy a rendszer megalkotásakor erősen befolyásolta a törvényhozókat és a tervezet kidolgozóit a német vegyes választási szisztéma és az ott alkalmazott küszöb. A német modell arányosítási technikáját azonban nem vették át, és ezáltal a hasonlóságok formaiak maradtak. Az 1989. évi reformalkotmány keretei között még lehetett hivatkozni a választási rendszer stabilizáló funkcióira, mivel ebben a modellben a kormány stabilitását külön alkotmányjogi eszközökkel nem biztosították. Az 1990. március-áprilisi választásokat követően döntött a két akkor legnagyobb párt a kormányzati stabilitás növeléséről: bevezették a konstruktív bizalmatlanság intézményét. Ezáltal a választási rendszer kormánystabilizáló funkciója fölöslegessé vált. Ám ahelyett, hogy az európai értékeknek megfelelően megnövelték volna a képviselet reprezentativitását, a ciklus végén, 1994-ben – egyéb technikai változtatásokkal együtt – úgy döntött a parlamenti elit, hogy felemeli a bejutási küszöböt 4-ről 5 százalékra. E lépésnek az volt a nyilvánvaló cél-

ja, hogy megakadályozza a Munkáspárt parlamentbe jutását, s ezáltal elindítsa a kommunista pártot a lassú felszámolódás útján.

A nemzetközi politológiai irodalomban nincs vita arról, hogy az arányosság kifejezi a képviseleti elv érvényesülését, vagyis: minél arányosabb a választási rendszer, annál teljesebb, torzítatlanabb a képviselet. Ahol a politikai reprezentációban az esélyegyenlőségnek érvényesülnie kell, ott nem is képzelhető el más, mint teljesen arányos szisztéma. Ezért az arányosság kérdését és európai megvalósulását közelebbről kell szemügyre vennünk. Úgy tűnik ugyanis, hogy az arányosság jelenti a választóvonalat az európai és a magyar választási rendszerek között.

A VÁLASZTÁSI RENDSZER ARÁNYOSSÁGÁNAK ÖSSZETEVŐI

Az arányosság vizsgálatakor arra keresünk választ, hogy a választásokon induló pártok, illetőleg az ott megjelenő politikai irányzatok milyen mértékben szereznek parlamenti képviseletet a választók támogatásához viszonyítva. Másképpen megfogalmazva: mi az a küszöb, amit egy adott választási rendszerben egy politikai irányzatnak vagy csoportnak át kell lépnie ahhoz, hogy bejusson a képviselőházba? Az a rendszer tekinthető arányosnak, amelyben a választási rendszer szabályai senkit sem fosztanak meg mesterségesen a képviselettől, és csakis a természetes és objektív matematikai törvényszerűségek eredményezhetik a képviseletből való kizárást.

A létező választási rendszerek arányossági fokuk vagy potenciáljuk szerint elhelyezhetők egy skálán annak megfelelően, hogy milyen belső összefüggéseket implikálnak. Így például egy országos szintű küszöb nélküli, LR Hare¹ mandátumelosztást alkalmazó listás rendszer természetes torzulása csak a mandátumok és a versengő pártok számától függ, és az arányossági torzulás százalékos mértéke nem több mint $100\%/M$, ahol M a mandátumok számát jelöli². A többségi rendszerek elvileg eredményezhetnek matematikailag teljes, tökéletes arányosságot, ám ez csak elvi lehetőség, mint ahogy arra is csak elvileg van esély, hogy a legkevesebb szavazatot szerző párt nyerje el a legtöbb mandátumot. Ez a tág határok között mozgó szóródási lehetőség arra kényszeríti a vizsgálót, hogy ne csak a szabályok és a számok alapján felállítható modelleket vizsgálja, hanem a választási magatartás és a politikai tradíciók által meghatározott valóságos választási eredményeken tanulmányozza az arányosság empirikus dimenzióit.

A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a valóságban a küszöb nélküli listás rendszerek képesek a legcsorbítatlanabb képviseletet megvalósítani, és ezekhez képest a többségi rendszerek aránytalansági foka lényegesen rosszabb³. Fontos azonban megjegyezni, hogy a listás rendszer önmagában nem garantál arányosságot. A jogi és a természetes küszöbérték jelentősen befolyásolja a képviseleti elv érvényesülését. A másik fontos tényező a mandátumok számában kifejezett kerületnagyság. Minél kisebb a választókerület, annál nagyobb a hajlam az aránytalanságra.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a választási rendszer arányosságát alapvetően három tényező alakítja: a választási formula (többségi, arányos vagy vegyes rendszer), a kerületnagyság és a választási küszöb.

Rein Taagepera és Matthew S. Shugart (1989), valamint Arend Lijphart (1994) nyomán⁴ pontos áttekintéssel rendelkezünk a választási rendszerek változásairól és arányosságának összefüggéseiről. Figyelemre méltó, hogy bár a kisebb-nagyobb átalakítások, rendszerbeli változtatások nem ritkák, 1945 és 1990 között nem volt példa arra, hogy a többségiről arányos rendszerre tértek volna át vagy fordítva⁵, és csak Franciaországban mozgott a rendszer a majoritásos és a PR formula között (lásd Lijphart 1994:52). Ugyanakkor Lijphart az általa vizsgált 27 országban az említett időszakban 70 különböző választási rendszert különböztetett meg, ami azt jelenti, hogy a választási szisztémák korántsem statikusak⁶. Ezek közül a nyugat-európai régióban a változások nyomán csak Franciaországban, Dániában és Olaszországban vált aránytalanabbá a rendszer 1945 és 1990 között, ugyanakkor javult az arányosság Ausztriában, Németországban, Görögországban, Izlandon, Máltán, Hollandiában, Norvégiában és Svédországban (lásd Lijphart 1994:56). Az 1990-et követő időszakban ma még nem lehet egyértelmű trendet megállapítani, hacsak azt nem, hogy Európában továbbra is nagy fölényt élveznek az arányos rendszerek.⁷

Nálunk – mint láttuk – eleve nem érvényesült az a tendencia, ami az Európai Unióban uralkodó érték: a magyar rendszer megalkotói szándékosan a képviseleti elv háttérbe szorítására törekedtek és a kormányozhatósági szempontnak rendelték alá a választási szisztémát. Vitatható e törekvés politikai funkcionalitása, mindenesetre az elemzés szempontjából valóságos politikai rendszerbeli hatása mérlegelhető. A politikai célszerűség csakis ideológiai és értékalapon dönthető el, a szakmai szempontok – például a képviseleti elv érvényesülésének kérdései – háttérbe szorításával. A valóságos folyamatokat illetően megállapítható, hogy a hazai politikai elit hatalomkoncentráló törekvései eleddig sikeresek voltak két értelemben is: a blokkosodás révén megindult a pártkoncentráció, és az arányossági mutatók szerint a kiszorítási effektus is hatékonyan érvényesült mindkét mögöttünk levő választás eredményeként. A választói magatartás adott jellege döntő szerepet játszik ebben az eredményben, mivel a választói preferenciák több párt közötti megoszlása esetén a rendszer megengedné a jóval arányosabb és ezáltal a nagyobb reprezentativitást biztosító eredményeket is. Ezért használatos szívesebben az aránytalansági hajlam megjelölést, ami kifejezi, hogy a választási rendszer felépítése, a szándékoltan szelekciós hatású listaállítási kritériumok, a kétfordulós megoldás, az alacsony szinten megállapított arányosítási kapacitás azt eredményezi, hogy a politikailag aktív polgárok választói magatartását – a politikai pszichológia eszköztárának segítségével – a hasznos szavazat képzetén keresztül rejtetten befolyásolja a szavazatkoncentrálás irányába.

A pártrendszer tömörítését látens módon szolgáló politikai törekvés a kilencvenes évek közepére sikeressé vált. A parlamenti választás 1990-ben és 1994-ben egyaránt bizonyította a választási szisztéma nagyfokú

aránytalansági hajlamát. Ez abban nyilvánul meg, hogy a választók által leadott két szavazattípus – az összegezett adatok alapján – nagyfokú egybeesést sejtet, ami azt jelenti, hogy az egyéni jelöltre és a listára leadott szavazatok azonos pártot preferálnak. Ehhez járul még a választói magatartás győztest preferáló jellege: az első fordulóban a legtöbb szavazatot kapott párt az egyéni kerületi versengés második fordulójában megtartja relatív előnyét, és ezáltal abszolút többséghez jut a kerületek döntő hányadában. Ez azt jelenti, hogy a listás szavazatok 30–35 százalékával a parlamentben abszolút többséghez lehet jutni. Leegyszerűsítve: a relatív győztes tényleges politikai támogatottságánál lényegesen nagyobb mandátum-arányhoz jut. Ezt 1990-ben vélhettük egyedi, a rendszerváltással összefüggő jelenségnek, ám 1994-ben a szavazatok koncentrááló jellegéből adódó aránytalanság lényegében azonos mértékű volt⁸.

Véleményem szerint a hatályos magyar választási rendszer nagy jelentőségű strukturális sajátossága az, hogy a parlamentbe bejutó pártok vesztesége – ha veszítenek is a preferenciális szavazatukhoz képest – nem számottevő. Ez köznapi fogalmakra lefordítva azt jelenti, hogy mandátumaik aránya nem torzul a politikai támogatást alapul véve, vagyis parlamenti erejük nagyjából a listás támogatottságukhoz igazodik. A győztes párt nem a parlamentbe bekerülő társak, hanem a listás küszöb miatt kiesők rovására jut az országos politikai támogattságán túli mandátumtöbblet. Ez az aránytalansági torzulás a választási rendszer strukturális jellemzőinek és a választói viselkedésnek a kombinált hatása. A jelenség rendszerszerű oka abban lehet fel, hogy a bejutási küszöb az országos listás kompenzációnál is érvényesül, politológiai oka pedig az egyéni kerületi rendszerben rejlő potenciális aránytalanság megvalósulása⁹.

A két mögöttünk levő választás adatai azt mutatják, hogy a választási rendszer torzítása, azaz a képviseleti elv sérülése globálisan alig változott, ha némileg csökkent is¹⁰.

Európai összehasonlításban a hazai választási rendszer kétségkívül ahhoz a kisebbségi vonulathoz tartozik, amelynél az aránytalanság a meghatározó jegy. Ez elsősorban a tiszta többségi rendszerek velejárója. Európában egyetlen ilyen szisztéma az angol egyfordulós, relatív többségi egyéni kerületi rendszer, amely kódoltan tartalmazza az aránytalansági hajlamot. A hazai rendszer az eddigi két választás során még az 1974. év utáni angol eredményeknél is aránytalanabbnak bizonyult.

Mint láttuk, e markáns, az európai fő fejlődési vonaltól eltérő jelenség két fő okra vezethető vissza. Alapvető forrása az egyéni kerületi rendszer, amely egy-egy területi egységben a relatív különbséget abszolúttá változtatja. Ha ezek országos szinten nem egyenlítődnek ki, az aránytalanság mértéke számottevő lehet. A rendszerváltás utáni két parlamenti választás adatai erről tanúskodnak: 1990-ben a Magyar Demokrata Fórum megszerezte az egyéni kerületi mandátumok 65,3 százalékát (141 egyéni kerületi mandátum), miközben listás támogatottsága „csak” 24,7 százalékot ért el. Az országos lista arányosító hatásaként a globális mandátum-aránya 42,3 százalék lett, ami lényegesen több, mint ami az

országos politikai támogatottság alapján megillette volna. Ez a tendencia érvényesült 1994-ben is. A Magyar Szocialista Párt az egyéni kerületekben – valószínűsíthetően a szavazatok büntető célzata következtében – kiugróan sikeres volt, a körzetek 84,6 százalékában nyert (149 egyéni kerületi mandátum). Az egyéni kerületi elsőpró siker összefügg a listás támogatás magasabb szintjével (32,9%). Az országos listás kiegyenlítő hatás ebben az esetben is csak a „túlgyőzelmet” mérséklő volt, ami az MSZP-nek biztosította a parlamenti mandátumok abszolút többségét (54,1%).

Ez az aránytalansági mérték éppen azáltal haladja meg a politikai pszichológiai küszöböt, hogy a 30 százalék körüli eredményből parlamenti többséget formál, és ez kétséget kizáróan részben mesterséges, a választási rendszer konkrét formájára visszavezethető olyan hatás, amely az arányosságot politikai értéként kezelő európai főáramlatban elképzelhetetlen.¹¹

Az első fordulás eredmények még a véglegesnél is aránytalanabbak, ami azt jelzi, hogy az egyfordulós relatív többségi módszer – a rendszer arányosítása nélkül – igen gyorsan letarolná a pártrendszert, és végbe menne a pártkoncentráció. És itt jutunk el a pártrendszer hatásához, ami kétségkívül hozzájárul az arányossági mérték alakulásához. Felvázolható az az összefüggés, hogy a sokpártiság potenciálisan növeli az aránytalanságot, míg a rendszer aránytalansága a pártok számának csökkenéséhez vezet. A magyar pártrendszerben ez a mérséklődés a parlamenti pártok tekintetében feltehetően mindenképpen bekövetkezik, ám jóval lassabban, mint a többségi, és gyorsabban, mint a teljesen arányos rendszerekben.

Állítható, hogy egyes választási rendszerünk többségi elemének aránytalansága összefügg a pártrendszerrel és azzal a körülménnyel, hogy az előző két választás idején a parlamentbe jutott hat párt választási együttműködése igen alacsony szintű volt. Többnyire kimerült abban, hogy a második fordulás visszalépésekre megállapodások születtek, amelyeket az egyéni pártjelöltek vagy követtek, vagy nem. Ha nem, az nyilvánvalóan az adott párt kudarcaként értékelhető, olyan jelként, ami utal a párt kohéziójának hiányára, alacsony szintű szervezetségére. A pártok esetleges együttműködése döntő módon befolyásolhatja az eredményeket, s ezen keresztül magát az arányosságot is. Könnyen belátható ugyanis, hogy a népszerű, sikeres pártot a többi kisebb párt külön-külön képtelen ellensúlyozni, és az egyéni kerületekben az együttműködés hiányában átbillen az eredmény a relatív többséget élvező párt oldalára. Rejtetten tehát az „oszd meg és uralkodj” effektus érvényesül. Ezt csak a maradék erőik egy részének vagy egészének együttműködése, racionális politikai áldozata képes ellensúlyozni. (Az itt mellékes körülmény, hogy az adott párt népszerűsége miből ered, netán abból, hogy „leváltó erőnek” minősítetik, ami alkalmassá teszi a büntetőszavazatok összegyűjtésére.) Az itt vázolt összefüggésekből az következik, hogy az előző két választáson tapasztalt aránytalanság nem „vastörvénye” a választási szisztémának. Ha az egyéni kerületi eredmények kiegyenlítettebbek és a parlamentbe jutó pártok listás teljesítményét közelítően tükrözik, a tor-

zítás csak abból táplálkozhat, hogy az összes preferenciális szavazatból milyen arány jut a kieső pártokra. A küszöb mértéke ebben a metszetben válik igazán jelentőssé azért, hogy a kiszorítási effektus a hasznos szavazat elvén keresztül érvényesül. Ez abban nyilvánul meg, hogy a kieséshez közel kerülő párt esélyei drámaian romlanak az önmagát beteljesítő jóslat hatásmechanizmusa miatt. A képviseleti demokrácia előrehaladtával az egyes pártcsoporthoz tartozások konszolidálódnak, attól is függően, hogy miképpen alakul a pártok anyagi bázisa, szervezeti kötődés-rendszere (szakszervezetek, civil mozgalmak, gazdasági kamarák, tőkés vállalkozói csoportok, egyes kivételes esetekben mágnás mecénások), s nem utolsósorban az állami támogatás jogi feltételei.

Az említett kiegyenlítő hatás érvényesülését elvileg befolyásolja a pártkoncentráció, valamint a pártok szövetségalkotó készsége és képessége. Az államszocializmust követő átmeneti korszak fontos jellemzője a párstruktúra relatív egyensúlyának kialakulása. Ez a gazdasági konszolidáció sikerével is érzékelhetően összefügg. Magam már az 1994. évi választások előtt arra számítottam, hogy az egyéni kerületekben kiegyenlítettébb eredmények születnek, és a politikai rendszer három pólusa, a szociáldemokrata, a liberális és a konzervatív csaknem azonos arányban nyer parlamenti képviselést. Ezt a prognózt a liberális pólus szétesése pusztán gondolat kísérlettel gyengítette, a kormányalakítást követő politikai fejlemények pedig végképp új értelmezési keret kialakítását indukálták. A választási rendszer oldaláról szemlélve, a képviselet politikai tagoltságát a képlet nem változtatta meg lényegesen: továbbra is döntő elem az, hogy a politikai támogatás egy pólus körül aggregálódik-e, vagy a helyi szintű együttműködés is hat a jelöltek közötti versengésben.

Ezen a ponton kell említést tenni egy általános politikai fejlődésbeli elemről, a választói preferenciák mobilitásáról, az érzelmi kondicionáltságú (ad hoc, szituációhoz kötődő, könnyen befolyásolható) választói magatartásról. Ha Európa polgári hagyományait és a civil társadalom fejlettségét mérlegeljük, egyértelműnek látszik általában vett elmaradottságunk és a rendszerváltás tényéből, állapotából eredő hátrányunk, ami a választási eredményekre abban az értelemben hat, hogy akadályozza az árnyaltabb, tematizáló, differenciálásra inkább képes politikai közélet kialakulását.

A pártok közötti bonyolult viszonyrendszerre reagáló választói magatartás tehát adott választási rendszer közegében érvényesül, és a kettő együtt mutatja meg, hogy a választási eljárás végeredményeként előálló politikai képviselet milyen módon képezi le az ország politikai tagoltságát.

Az is egyértelműen megállapítható, hogy a pártrendszer jelenlegi tagoltsága és társadalmi beágyazottsága mellett a két említett összetevő – a választói magatartás és a választási rendszer – közül inkább a strukturális keret a meghatározó az arányosság-aránytalanság alakulása szempontjából. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a többségi komponens ma érvényesülő hatását a rendszer másik két összetevője, a területi listás szint és a töredékszavazatokra épülő országos listás kompenzáció nem képes ellensúlyozni, kiegyenlítő szerepük gyenge.

Kevésbé ismert és még szűkebben vett szakmai körökben sem eléggé mérlegelt körülmény, hogy a területi listás eredmények is számottevő aránytalanságot jeleznek¹².

A területi listás mandátumok „felcsúszása” már önmagában rontja ebben a sávban az arányosságot, mivel az egyébként is kicsiny kerületméret ezáltal tovább szűkül. Az pedig igazolt választás-politológiai összefüggés, hogy az arányosság egyik meghatározó ismérve a mandátumszámmal mért kerületnagyság. Az a tény, hogy választási rendszerünk listás ága – a fővárostól eltekintve – a történelmi múltú megyerendszerre épül, eleve korlátozza az arányosság érvényesülését, mivel a kisebb megyékben (Nógrád, Tolna, Vas, Komárom-Esztergom, Zala) a mandátumok száma csupán négy-öt, és ezt még tovább csökkenti a kiosztást gátló szabály. 1994-ben a ténylegesen kiosztott képviselői helyek száma Tolna és Vas megyében kettő-kettő volt, Nógrád és Komárom-Esztergom megyében három-három, és csak Zalában sikerült – a szavazatok szerencsés megoszlása folytán – kiosztani mind az öt megyei listás mandátumot. A területi arányosságon csak radikális regionális átalakítással lehetne javítani, erre azonban nincs reális lehetőség. Valóságosabb alternatíva az, hogy a kiosztás technikája módosul, és ezáltal a területi reprezentáció kiegyenlítettebbé válik.

A képviseleti elvet azonban leginkább a bejutási küszöb erodálja. Ez a politikailag szándékosan megválasztott kizárési technika meggátolja a parlamenti pártrendszer elaprózódását, indirekt módon növeli a kormányzási stabilitást, ez utóbbi hatását azonban az elemzők hajlamosak túlértékelni. A küszöb bevezetésének politikai okai voltak, és ezek még inkább nyilvánvalóvá váltak akkor, amikor 1994-ben a küszöbértéket négyről öt százalékra emelték. A hazai megoldás európai összehasonlításban a legszigorúbbak közé tartozik, és véleményem szerint indokolatlanul mereven szorítja ki a kisebb politikai csoportosulásokat. Az, hogy a rugalmasabb bejutási szabályok aláásnák a kormányzati stabilitást és bénítanák a parlament tevékenységét, egyáltalán nem helytálló és komolyan nem is mérlegelhető érv. A mi viszonyaink között ugyanis a konstruktív bizalmatlanság intézménye olyan alkotmány szintű stabilizáló tényező, ami önmagában a minimumra csökkenti az elhúzódozó kormányválság lehetőségét. Az is vitatható, hogy a küszöb eltörlésével a parlament instabillá válna, és a kis pártok szavazatai aránytalanul felértékelődnének, mivel a mai választási rendszer a küszöb nélkül is eléggé szelektív, és mind az egyéni kerületi, mind a területi listás mezőben diszpreferálja a kis formációkat éppúgy, mint a „magányos harcos”, pártoktól független politikusokat. A pártrendszer nyitottsága pedig elsőrendű politikai közérdek, és egyúttal a képviseleti demokrácia fokmérője. Érthetetlennek tartom, hogy a nem pártelkötelezett politizáló elit miért fogadja el kritikátlanul azt a receptet, amelyet a hatalom centrumába került szűk politikus réteg önérdékűen támogat. Látni kellene, hogy az európai politikai gondolkodásban ez egyáltalán nem érvényesülő álláspont, inkább az ellenkezője igaz. Különösen így van ez a mienkhez hasonló kis országokban. A politológiai szakirodalomról nem is szólva: a diszkurzivitásra, nem pedig a nyers többségi érdekeket érvényesítő merev jogál-

lam koncepciójára épülő konszenzuális demokrácia olyan általánosan elfogadott fogalom, amelyben a kizárólagosságra való törekvés, a politikai kirekesztés intézményes megoldásai nem legitimálhatók. Hangsúlyozni kell, hogy nem önmagában a jogi küszöböt illeti kritika, ez ugyanis ismert, alkalmazott eszköz, még ha nem is tekinthető általánosan elterjedtnek. Azért bírálható, mert a túlbiztosítás eszközüvé vált a választási eljárás egyébként is szelektív, kirekesztő szabályrendszerének betetőzéseként.

Választási rendszerünkben voltaképpen a jogi küszöbök három típusa érvényesül: az egyik az egyéni és listás jelöltállítás egymásba kapcsolódó jogi feltételeinek együttese, a másik a területi listás keret szűk mandátumkerete, és végül az országos szinten érvényesülő bekerülési küszöb. A két utóbbit a politológiai szakirodalom egyértelműen az arányosságot csorbító jogi korlátként kezeli olyannyira, hogy összevonásuk eredményeként Arend Lijphart (1994:12) megalkotta az úgynevezett valószínűségi küszöbérték (effective threshold) fogalmát. Minden rendszer rendelkezik úgynevezett természetes küszöbértékkel, ami kijelöli a mandátumhoz jutás minimális feltételét. Ahol a képviseleti elv érvényesülése elé nem gördítenek jogi akadályt, ott az adott rendszer természetes logikáján túl nem érvényesülnek mesterséges politikai korlátok.

Sok szempont sorakoztatható fel tehát a bejutási küszöb sajátos magyar megoldásával szemben. Az is felhozható, hogy még a pártrendszer elaprózódása ellen sem nyújt biztos védelmet, mivel elméletileg, vagyis ebben az esetben számtanilag nem zárja ki maximum tizenkilenc párt egyidejű, listás ágon történő parlamentbe jutását. További érveként említhető a kormánydöntésként megfogalmazott kisebbségi képviseleti koncepció. Ha meggondoljuk, hogy a nemzetiségek parlamenti képviseletének eddig napvilágot látott terve milyen megengedő szabályozást helyez kilátásba, nyilvánvaló, hogy a küszöb általi korlátozás nehezen védhető meg és tartható fenn.

A küszöbnek egyetlen pozitív hatásáról lehet beszélni: a kisebb vagy népszerűségüket veszített pártokat arra ösztönzi, hogy konstruktív módon együttműködjenek, s ezáltal erősítsék a politikai együttműködés értékeinek elterjedését. Erre azonban nincs mindig mód, a szélsőséges, koalícióképtelen pártok mindenképpen képviselet nélkül maradnak. Ezért is funkciótlan a megnövekedett küszöb fenntartása. A bejutási korlát eltörlése esetén a képviselet nem változna meg számottevő mértékben, különösen akkor nem, ha lehetővé válna a töredékszavazatok alapján való országos listás mandátumszerzés¹³. A küszöb általi szűrés döntő hatást gyakorol a pártrendszerre, mert a ténylegesen működő pártok számának zsugorodásához vezet.

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A VÁLASZTÁSI RENDSZER REFORMJA

Az európai csatlakozás egy vonatkozásban mindenképpen érinti a hazai választási struktúrát: az európai választásokba való bekapcsolódáshoz

meg kell alkotni a jogi kereteket. Jelenleg az Unió tagállamai saját elhatározásuk alapján kialakított választási rendszerrel operálnak, és ezek többnyire leképezik az adott ország parlamenti választási metódusát. Az uniós ajánlás preferálja az arányos megoldást, de ezt nem mindenütt követik, mivel a hagyományosan plurális rezsimek az Európai Parlamentbe is ezzel a módszerrel küldenek politikusokat. Az elemzők többsége az európai képviselőket éppen az egységes választási keret hiánya miatt tekinti mini-parlamentek együttesének, ami a működést tekintve nem felel ugyan meg a valóságnak, de pontos értelmezése annak az eljárásnak, ahogyan a testületet megválasztják. Eszerint tehát az Unió szintjén működő tizenkét különböző választási rendszer sokkal inkább hasonlít az egyes országok választási rendszerére, mint egyik a másikra. A választásokon az országonkénti politikai viszonyok képeződnek le, a nemzeti problématicák mentén folyik a versengés, az összeurópai kérdések a választókat nem motiválják. Ennek eredményeként egy-egy ország politikai-ideológiai szerkezete kicsiben leképeződik az Európai Parlamentben (Lijphart 1994:4).

Míndez azt is jelzi, hogy az európai politikai integráció a történeti fejlődés kezdeteinél tart, és a nemzeti szuverenitás ma még mély nyomot hagy mind a szerkezeten, mind a döntési mechanizmuson. Az újonnan csatlakozók valószínűleg már egységesebb tőkeintegrációval találkoznak, mint a mai, ám a politikai közeledés, intézményi szintű egységesülés a nem belátható távolabbi jövő talánya. Ebből az is következik, hogy az uniós csatlakozási folyamat semmiféle közvetlen hatással nincs a hazai választási problematikára. Csak igen általános értékszínten fogalmazódhat meg az az elvárás, hogy a kisebbségvédelem és a konszenzus-demokrácia értékeinek jobban megfelelő arányos rendszerek irányába kellene elmozdulni, ha egyáltalán sor kerül a magyar választási rendszer reformjára.

Ma két síkon sor kerül a hazai választási rendszert. Egyfelől a nemzetközi összehasonlításban is számottevő aránytalansági hajlam gondolkodtathatja el a politikai döntéshozókat, másrészt pedig az inkább belpolitikai vonatkozású parlamenti létszám lehet komoly mérlegeles tárgya.

Az utóbbi kérdéssel kezdve: eléggé elfogadott vélekedés, hogy a mai parlamenti létszám mind a történeti hagyományokkal egybevetve, mind pedig nemzetközi összehasonlításban eltúlzott. Az ország népességszámához viszonyítva, egykamarás képviselőket feltételezve az országgyűlés optimális létszáma mintegy 200–250 fő lenne. (Kétkamarás rendszerben 100–150 fős alsóházzal lehetne számolni.) A rendszer felépítése azonban már önmagában is korlát a mandátumszám csökkentése útjában, mivel a három komponensű vegyes rendszer fenntartása esetén a nagyobb arányú szűkítés tovább rontaná az arányosságot, ami végképp elfogadhatatlan. A létszám radikális mérséklése tehát egyúttal más választási rendszerre való áttérést jelent. Mivel a megoldások sokasága jöhet szóba (lásd Stumpf 1997:28–40; Szoboszlai 1996), itt nem bocsátkozom ennek részleteibe.

Az átfogó kérdéseknél maradva, azt kell leszögezni, hogy a vegyes rendszer fenntartása mellett az arányosság javítása és a radikális lét-

számcsökkentés csak átfogó alkotmányos reform keretében képzelhető el, és egy ilyen reform feltételezi valamelyik listás szint kiiktatását, illetőleg azt, hogy a mandátumkiosztás technikája teljesen más alapokra kerül. A ma ismert reform-elképzelésekben legtöbbször a német megoldás merül fel alkalmazható mintaként, kisebb vagy nagyobb közelítésekkel. A politikai valóság ismerete nem azt sugallja, hogy ilyen fordulatra akár a leghalványabb esély is lenne. Sajátos módon maguk a politikai élet centrumában szereplők, a parlamentbe bejutottak a hatályos választási rendszerrel elégedettnek mutatkoznak, a ma érvényesülő rendszerrel szemben kritikák – a létszámot érintő szórványos bírálatoktól eltekintve – egyáltalán nem fogalmazódnak meg. A második választási ciklus végén megvalósított választójogi módosítások azt jelzik, hogy a rendszer alappilléreit szilárdnak tekintik, és a változtatások csak a pártok közötti választási együttműködésre vannak tekintettel. Szóba sem került az arányosítás lehetősége vagy igénye, mintahogy a létszámcsökkentési törekvések is elerőtlenedtek. A nemzetiségi-etnikai kisebbségek parlamenti képviselője kapcsán éppen ellentétes koncepciók rajzolódtak ki, nevezetesen a csökkentés helyett a létszám nem elhanyagolható mértékű növelését célzó politikai igények fogalmazódtak meg a kormány döntéseként is.

Az arányosság kérdése tehát megmaradt az intellektuális-elméleti vizsgálódás szintjén. Akik a választási rendszer arányosítását – általánosabb politikai célokat szolgáló – önmagában vett társadalmi értéként kezelik, megfogalmazzák a szakmai kritika próbáját vállaló változtatási lehetőségeket. Ha a változtatás belátható időn belüli politikai realitásait is mérlegeljük, a jelenlegi struktúrát alapul véve célszerű kijelölni a változtatási lehetőségeket. Ezek ismeretében állíthatjuk: gyökeres változtatások nélkül is jelentős arányossági javulás érhető el, ennek ma csupán államfilozófiai gyökerű politikai akadályai vannak.

Ha a parlamenti létszám nem változik, vagy csak kismértékben csökken, és a jelenlegi hármaskeret elemeinek egymás közötti aránya is megmarad, az arányosság csak a kiosztás szabályainak módosítása révén növelhető. A mandátumkiosztás módjától függően az arányosság tetszőlegesen beállított fokozatai realizálhatók. Ezeknek itt csak a legfontosabb közelítéseit tekintem át röviden.

A német rendszer arányosítási technikájának átvétele esetén csaknem teljes arányosságot lehetne elérni, és ebben a szisztémában az országos lista fölöslegessé válna, és a második fordulóra sem lenne szükség. Ennek a választási rendszernek az a lényege, hogy a területi listákon csak azok a pártok szereznek mandátumot, amelyek az egyéni kerületekben a listás támogatottságukhoz képest nagyobb arányú mandátumot szereztek. A német választási adatok arra utalnak, hogy ez az arányosítási módszer meglehetősen hatékony: a mandátumarányok és a listás szavazatarányok közötti különbség tizedszázalékokkal mérhető¹⁴. Ráadásul az elvesztett szavazatok aránya is igen alacsony, 1972 és 1987 között 0,2 és 0,5 százalék között alakult. Ha a német rendszert egy az egyben átültetnénk a hazai egyéni kerületi és területi listás beosztásra, a listás helyek számát is 176-ban kellene megállapítani, és így a parlamenti

létszám 352 lenne. Az egyéni kerületek kismértékű csökkentésével ebben a rendszerben az országgyűlés létszámát könnyen mérsékelni lehetne 300 körülire.

Az arányosság lényeges javulását eredményezné az a változat, amely – a német rendszerhez hasonlóan – nem vagy csak kisebb mértékben részelteti területi listás mandátumban azokat a pártokat, amelyek a területi listás arányukhoz képest több egyéni mandátummal rendelkeznek. Ebben az esetben az egyéni kerületben kevésbé sikeres pártok között oszlanak meg a listás helyek – kizárólag vagy kiegészítő jelleggel. A német rendszertől való eltérést adja, hogy – mivel a területi listás mandátumszerzés is torzít a kerületméretek miatt – az arányosítás továbbélő jelentős forrása az országos listás mandátumkeret. Lényeges újítás lenne, ha töredékszavazataik alapján azok a pártok is részesülnének az országos kompenzációból, amelyek a jogi küszöb miatt nem jutottak egyéni és listás mandátumhoz.

Csak felépítésében és nem elveiben különbözik ettől az az eljárás, amely szerint a területi listás helyeket maradéktalanul kiosztják az adott régióban induló pártok között, az országos listás elosztásban azonban csak azok a pártok vesznek részt, amelyek listás eredményükhöz képest kevesebb egyéni és listás mandátumot szereztek együttvéve. Ez a listás töredékszavazatokat számításán kívül hagyó kompenzáció nem zárja ki azt, hogy egy párt preferenciális szavazatai alapján abszolút többséget szerezzen a parlamentben, ugyanakkor az egyéni kerületi és a listás eredményeket úgy váltaná mandátumokká, hogy a két eredmény közötti kiegyensúlyozás – ha nem is maradéktalanul – lehetővé válna. A rendszerbe alacsony mértékű bekerülési küszöböt is lehet építeni, és ezáltal a kisebb pártok egyáltalán nem juthatnának listás mandátumhoz, vagy csak az országos elosztásból részesülhetnének. Ez a kiegészítés kapcsolható az elsőként említett modellhez is. Az külön kérdés, hogy a bekerülési küszöböt milyen szinten határozzuk meg. Ha a globális – tehát a parlamenti pártokon túlmutató – arányosságon is javítani kívánunk, mindenképpen szükségessé válik a küszöbérték leszállítása¹⁵.

Meg lehetne elégedni a másfél–három százalékos küszöbvel, Izrael és Dánia példájára. Finomabb arányossági szabályozást az jelentene, ha a küszöb az országos listás részesedést már nem gátolná, illetőleg a mandátumszerzés könnyebben teljesíthető feltételeit állapítaná meg.

Végül kínálkozik egy köztes megoldás is, amely mérsékelt arányosítást jelent. Ebben a verzióban a jelenlegi területi listás kiosztás változatlan marad, ám az országos listás keretből csak azok a pártok részesedhetnek, amelyek az egyéni kerületekben kevesebb mandátumot szereztek az arányos országos eredményükhöz képest. Ez a módszer a mai elosztást csak kis mértékben korrigálná.

Ezekkel a változtatásokkal csak akkor nem következne be radikális arányossági javulás, ha egy párt az egyéni kerületekben a preferenciális szavazatarányt kirívóan meghaladó mértékben sikeres, ám ennek csekély a valószínűsége. Ezt leszámítva egyértelműen állítható, hogy az elosztás módszerét megváltoztatva a rendszerváltást követő eddigi két

többpárti választáson tapasztalt nagyságrendű aránytalanságok nem ismétlődnének meg.

Ha a jelenlegi kereteket megváltoztatva a parlament létszáma csökken, az egyéni kerületek számát is korlátozni kell, és csak ennek függvényében szűkíthető az országos kompenzációs keret, máskülönben az arányosság felborul. Az egyéni kerületi mandátumok csökkentésének határt szab a megyei beosztás és a településszerkezet, mivel figyelemmel kell lenni arra, hogy a mandátum/népességszám arány ne boruljon fel.

AZ ARÁNYOSSÁG NÉHÁNY POLITIKAELEMÉLETI ÉS GYAKORLATI ASPEKTUSA

A választási rendszer aránytalansága és a pártrendszer közötti összefüggést kutatva Arend Lijphart (1994:12) azt a hipotézist állította fel, hogy az aránytalanság – a választási rendszer struktúráján és a választói magatartásban kialakuló pszichológiai adottságokon keresztül – mérsékeli a pártok számát és egyúttal növeli a többségi győzelmek valószínűségét.

Ez a feltevés nagy vonalakban igazolódott abban az általa szervezett nemzetközi összehasonlító vizsgálatban, amelynek keretében – egy kutatói kollektíva közreműködésével – 27 demokratikus ország 1945–1990 közötti 70 választási rendszerét, illetőleg az ehhez kapcsolódó választási eredményeket vizsgálta. A legerősebb az összefüggés az aránytalanság és a mesterséges, vagyis a választási rendszer torzításából adódó parlamenti többség között, amit a mindennapi gondolkodás alapján, pusztán logikai úton is természetesnek vélünk. Ennek az empirikusan is igazolt ténynek az a magyarázata, hogy a pártrendszer és a választási eredmények aránytalansága közötti kapcsolat kétirányú: az aránytalanság azzal hat a pártrendszer alakulására, hogy a politikai képviseletből kirekeszti a kisebb pártokat. Másfelől a pártszéttagoltság hat az arányosságra, mivel potenciálisan növeli az aránytalanságot. A nagyon arányos PR-rendszerek arra ösztönzik a politikai aréna szereplőit, hogy újabb és újabb pártformációkkal próbálkozzanak, illetőleg, hogy a kisebb pártokat életben tartsák, különösen, ha hiányzik vagy éppenséggel alacsony a bejutási küszöb, hiszen nyitott az esély a bejutásra, illetőleg a növekedésre. Ugyanakkor ez a pártburjánzás némiképp rontja az arányossági mutatókat azáltal, hogy igen sok párt nem jut be a parlamentbe.

A képviseletbe bejutó pártok számát más tényezők is befolyásolják, mint például az alkotmányos berendezkedés jellege, a választói magatartásban továbbélő politikai hagyományok, vagy a már intézményesült struktúra önmagát igazoló hatása. Az elemzők egyetértenek abban, hogy az elkülönült végrehajtó hatalom, és kivált az elnöki rendszer, csökkenti a többpártiságot, különösen, ha az elnöki rendszer többségi választási rendszerrel kapcsolódik össze¹⁶. A mi viszonyaink között az alkotmányos berendezkedésnek abban van jelentősége, hogy az elnök körül – strukturálisan legyengített szerepe következtében – nem alakulhatnak ki politikai mozgalmak.

A pártok szabályozása megengedő, és ez megkönnyíti a pártok szervezését. A választási rendszer azonban kifejezetten szelektív, és már az induláskor, 1990-ben erőteljesen megszurta a pártokat, miután a jelöltek és listákat állító 19 párt közül csak hat jutott be a parlamentbe. Ebben a szelekcióban döntő szerepe volt a jelölési eljárásnak, mivel az esélyek ezen a ponton nagyon behatárolódnak. Közvetett módon itt kerül beszámításra a párt ismertsége, társadalmi beágyazottsága és szervezettsége. 1994-ben ugyancsak 19 párt állított területi listát – miközben 9 kicserélődött –, de a pártlistákon megint csak ugyanaz a hat párt jutott be a parlamentbe.

Mint láttuk, a magyar választási rendszer aránytalansága az egyéni kerületi rendszer sajátos működésének a terméke. A területi listás mandátumeloszlás már jóval arányosabb az egyéni kerületinél, ám a kis pártok ebben a mezőben is elvéreznek, mivel a területi széttagoltság és az alacsony támogatottság miatt még akkor sem juthatnak képviselőhöz, ha egy-egy régióban kimagasló eredményt érnek el¹⁷. Legalábbis ezt igazolta a két legutóbbi választás. A küszöb tehát elsősorban az úgynevezett hasznos szavazat lélektani hatásán keresztül sújtja a kis pártokat: azt a meggyőződést erősíti a szavazókban, hogy helyesebb, ha az eleve bejutásra esélyesnek tekinthető pártokra adják szavazatukat, mert az egyébként veszendőbe megy¹⁸.

A hatályos választási rendszer a kis pártok kirekesztését a szisztéma harmadik eleménél, az országos listás mandátumelosztásnál teszi befejezetté. Egyértelmű, hogy sem a kétfordulós egyéni kerületi rendszer, sem az elvben arányos területi listás versengés nem kedvez a politikai vagy egyéb kisebbségeket, single-issue csoportokat képviselő politikai formációknak, sőt, kifejezetten ellenükre működnek¹⁹. Ezen az ágon javulhatna az arányosság, ám a valóságban globálisan tovább sérül, mivel kiszűri a küszöb alatti kis pártokat, azokat is, amelyek eredményeik alapján a szűrő nélkül biztosan mandátumhoz jutnának. Ezen a ponton tehát befejeződik a parlamenti pártkoncentráció folyamata.

Minden választási reform befolyásolja a választás politikai környezetét, jellegétől, mélységétől függően hat a pártok és a választók magatartására és ezáltal az eredményekre is. Így például az egyfordulós rendszerre való áttérés a koalíciós együttműködést korlátozná és a koalíciókötéseket előrehozná. Politikai szociológiai következménye abban mutatkozna meg, hogy a másodlagos preferenciák érvényesülését kizárná. Az egymáshoz közel álló pártok csak abban az esetben lépnének egymással választási szövetségre, ha az egyéni kerületben egyedül nem tudnának jelöltet állítani, vagy ha számításaik szerint egyedül sok helyen eleve nem volna esélyük mandátumot szerezni. A kétfordulós rendszer nyilvánvalóan inkább megfelel a kisebb vagy közepes pártoknak, mivel az első forduló után meglehetősen pontosan fel lehet mérni az esélyeket, és a támogatás biztos ismeretében lehet politikai üzleteket kötni. Erre az egyfordulós szisztémában nincs lehetőség. Az egyfordulós megoldásra való áttérés mellett szól, hogy az elsődleges pártpreferenciákat juttatja kifejezésre, és hosszabb távon elősegíti a pártkoncentrációt és ezáltal az arányosabb, az állampolgári preferenciáknak inkább megfelelő választási eredmények kialakulását.

A választójogi reformot a második kormányzati ciklusban egyetlen párt sem követelte nagyobb hangsúllyal, ez a kérdés nem szerepelt előkelő helyen a különböző pártprogramokban. Az MSZP–SZDSZ koalíció az 1994 nyarán kidolgozott kormányprogramban elkötelezte ugyan magát az arányosítás és az egy fordulóra való áttérés mellett, ám a reform előkészítésére már nem születtek politikailag is mérlegelt gyakorlati lépések. A parlamentben a választójogi reformbizottság tevékenysége az eljárási kérdések áttekintésére szorítkozott, a fennálló rendszer anyagi jogi keretei csak a pártok közötti együttműködés szabályozása által változtak, de érdemben nem módosultak.

Szakmai szempontból azonban a folyamat nyilvánvalóan továbbra is nyitott. Átfogó reform keretében mindenképpen javítani kellene a rendszer arányossági mutatóit, és mérlegelendőnek tartom a részvételi küszöb eltörlését, valamint az egyfordulós rendszerre való áttérés kérdését is. Az lenne a követendő cél, hogy a választási rendszer mesterségesen ne korlátozza a pártképződést, tehát legyen globálisan, az egész pártrendszert tekintve reprezentatívabb. A másik indokolható cél, hogy a kiosztási technika változtatásával váljék elkerülhetővé egy-egy párt kirívó túlréprezentáltsága. Ez finomszabályozással elérhető. Az európai áramlatokhoz csatlakoznánk egy ilyen lépéssel, ahhoz a folyamathoz, amelynek eredményeként a 20. században az egész földrészen tért hódítottak az arányos, a választói akaratot hűen tükröző választási rendszerek.

JEGYZETEK

- ¹ Az LR Hare mandátumelosztó rendszer azt jelenti, hogy az összes érvényes szavazatot elosztják a megszerezhető mandátumok számával, és a kapott szám, a hányados a mandátumkiosztás alapja. A pártokra leadott szavazatokat elosztva a hányadossal, megkapjuk a pártra eső mandátumok számát. Ha még ezen túl is marad ki nem osztott mandátum, az a párt nyer mandátumot, amelynél a legnagyobb az osztás utáni maradék largest remainders (innen az angol rövidítés két kezdőbetűje). A módszer Thomas Hare ír ügyvédtől származik.
- ² Ennek megfelelően például egy olyan arányos rendszerben, ahol a képviselőház 150 főből áll, a természetes küszöb 0,67 százalék, mivel maradék nélküli osztások esetén legalább ilyen eredmény szükségeltetik egy mandátum elnyeréséhez.
- ³ A tipikus többségi rendszerekben minden kerületben egy mandátumot lehet betölteni egyetlen szavazás eredményeként, és a legtöbb szavazatot szerző nyer, függetlenül attól, hogy abszolút (50 százalék fölötti), vagy csak relatív többséget szerzett.
- ⁴ A két mű csaknem teljes áttekintést ad a modern választási rendszerek lényeges összefüggéseiről.
- ⁵ 1945 után beszélhetünk a választási rendszerek valóságos demokratizmusáról még az úgynevezett plurális demokráciákban is. 1945 előtt a nőknek nem volt választójoga Franciaországban és Belgiumban, 1971-ig korlátozott volt a nők választójoga Svájcban, a feketék választójoga pedig az Egyesült Államokban a Voting Rights Act 1965. évi elfogadásáig (lásd Lijphart 1994:3).
- ⁶ Egyáltalán nem változott a rendszer három többségi (Kanada, Új-Zéland és USA), valamint két PR (Finnország és Svájc) formulát alkalmazó országban. A másik póluson: Görögország öt különböző rendszert alkalmazott 1974 és 1990 között, Franciaország és Németország pedig hatot.

- ⁷ Görögországban történt visszalépés egy kevésbé arányosabb formulára, valamint Máltán alkalmaznak az arányosságot mérséklő technikát. Ausztriában 1992-ben bevezették a 4 százalékos küszöbértéket.
- ⁸ A preferenciális szavazatarány és a mandátumarány közötti különbség az MDF esetében 17,76 százalék volt 1990-ben, míg az MSZP így mért nyeresége már 21,15 százalékra emelkedett 1994-ben, a többi párt esetében az abszolút különbségek nem számottevőek. Ezeket mutatja be az alábbi táblázat.

A pártok listás szavazatainak és összes mandátumainak aránya az 1990. és az 1994. évi választásokon

1. táblázat

Pártok	1990		1994			
	Listás szavazatarányok	Mandátumarányok	Különbség	Listás szavazatarányok	Mandátumarányok	Különbség
MSZP	10,89	8,55	- 2,34	32,99	54,14	+21,15
SZDSZ	21,39	23,83	+ 2,44	19,74	17,87	- 1,87
MDF	24,73	42,49	+17,76	11,74	9,84	- 1,90
FKgP	11,73	11,40	- 0,33	8,82	6,73	- 2,09
KDNP	6,46	5,44	- 1,02	7,03	5,69	- 1,34
Fidesz	8,85	5,44	- 3,41	7,02	5,18	- 1,84

- ⁹ Az aránytalanság dimenzióit a relatív különbségek még egyértelműbben mutatják. Ez a mérőszám azt jelzi, hogy mennyi a százalékos különbség a preferenciális szavazatok és a mandátumok arányai között a preferenciális szavazatok arányára vetítve. Ezeket a relatív mérőszámokat mutatja az alábbi táblázat.

A listás szavazatok és a mandátumok arányai közötti relatív különbség a preferenciális szavazatok arányára vetítve (százalékban).

2. táblázat

	1990	1994
MSZP	- 21,5	+ 64,1
SZDSZ	+ 11,4	- 9,5
MDF	+ 71,8	- 16,2
FKgP	- 2,8	- 23,7
KDNP	- 15,8	- 19,0
Fidesz	- 38,5	- 26,2

A fenti adatok jelzik a rejtett tendenciát: 1994-ben az úgynevezett pozitív mandátumtorzulás, vagyis a győztes(ek) „túlnyerése” mérséklődött 1990-hez képest (83,2 versus 64,1 százalék). Az eltérések halmaza (az összes különbség összege az előjelre tekintet nélkül) 1990-ben 161,8 százalék volt, ez a mérőszám 1994-ben csaknem ugyanekkora: 158,7 százalék.

- ¹⁰ A kieső pártok összetétele változott ugyan, de az arányok ebben a közegeben sem módosultak lényegesen, a változás iránya azonban itt is azt jelzi, hogy a torzulás mértéke enyhén csökken. A parlamentbe be nem jutó pártokra leadott listás szavazatok abszolút száma 777 777-ről 683 892-re mérséklődött. (A csökkenés mértéke 12 százalékos.) A kieső

pártokra leadott szavazatok az összes szavazat arányában – megnövekedett részvétel mellett – 1990-hez képest 1994-re 15,8 százalékról 12,7 százalékra mérséklődött. Mindkét alkalommal négy kieső párt listás eredményei haladták meg az egy százalékos küszöbértéket.

¹¹ Meg kell jegyezni, hogy az MSZP globális mandátumnövekménye a preferenciális szavazatok arányára vetítve abszolút mértékben magasabb ugyan az MDF-énél (MDF 42,3–24,7=17,6 versus MSZP 54,1–34,1=20), ám ha az aráynövekedés százalékos mértékét vesszük figyelembe, azt kell megállapítani, hogy az nem állott arányban a az MSZP preferenciális szavazatainak MDF-hez viszonyított növekedésével. Az MSZP listás támogatottsága az MDF-éhez képest 71,2 százalékkal nőtt (24,7 százalékról 34,1 százalékra), míg az összes mandátum arányváltozása csak 27,9 százalék (42,3-ról 54,1 százalékra növekedett).

¹² Ennek az aránytalanságnak a mértékét illusztrálja az alábbi táblázat.

3. táblázat

Pártok	1990		1994	
	Párt-szavazatok	Területi mandátumok	Párt-szavazatok	Területi mandátumok
MSZP	10,9	11,6	32,9	42,4
SZDSZ	21,4	28,3	19,7	22,4
MDF	24,7	33,3	11,7	14,4
FKGP	11,7	13,3	8,8	11,2
KDNP	6,5	6,6	7,0	4,0
FIDESZ	8,8	6,6	7,0	5,6
Kiesők	15,8	0,0	12,6	0,0
Összesen:	99,8	99,7	99,7	100,0

Megjegyzés: 1990-ben a 152 mandátumos területi listás keretből 120, 1994-ben 125 mandátum került kiosztásra.

¹³ Így például a Munkáspárt az 1994. évi választáson legalább 3, a Köztársaság Párt, az Agrárszövetség és a MIÉP 2–2 mandátumhoz juthatott volna, elvéve mindegyik parlamenti párttól képviselői helyet vagy helyeket. A parlamenti erőviszonyok nem rendeződtek volna át számottevően, a kis pártok mandátumszerzése sem a kormányozhatóságot, sem az alkotmányozó erőt nem érintette volna.

¹⁴ A rendelkezésünkre álló adatok 1972 és 1987 között azt mutatják, hogy a különbség egyetlen egyszer sem haladta meg az egy százalékot (lásd Ritter–Niehuss 1987).

¹⁵ A nemzetközi összehasonlítás jó mintául szolgál: Izrael 1,5 százalék, Dánia 2 százalék, Norvégia és Svédország 4 százalék, holland európai választások 4 százalék. Az öt százalékos küszöböt csak a német rendszer alkalmazza (valamint Franciaország az európai választásoknál); még ennél is megfelelőbb lenne a Lijphart által ajánlott megoldás, az úgynevezett csúszó küszöb: 1 százalékos listás eredmény egyetlen mandátumot jelentene, 3 százalék fél-arányos reprezentációt, 5 százalék pedig teljeset.

¹⁶ Hasonlóan hat az úgynevezett kategorikus szavazás, ami azt jelenti, hogy csak egy párt-ra, illetőleg pártjelöltre lehet szavazni. Ebből az is következik, hogy az elnöki rendszer felé való elmozdulás – a köztársasági elnök szerepének radikális növelése – és a kategorikus szavazati forma – egymandátumos egyéni kerületi rendszer – dominanciája csökkenté az aránytalanságot.

¹⁷ A kerületnagyság jelentőségét mutatja, hogy akkor sem szerezhetnének mandátumot, ha eltörölnék a bejutási küszöböt. A küszöb jelentősége tehát az országos kompenzáció blokkolásában mutatkozik meg.

- ¹⁸ Nem tudjuk, hogy a hasznos szavazat effektus a valóságban milyen módon befolyásolja a magyar választókat. Csak feltételezzük, hogy ha már annyira motiváltak, hogy elmennek szavazni – hacsak nem nagyon elkötelezettek –, nem szívesen vesztegetik el csekélyke politikai tőkéjüket, szavazatukat.
- ¹⁹ Az országos lista minimálisan 58 helyet biztosít a kiegyenlítésre, az első fordulás egyéni kerületi és a területi listás „elveszett szavazatok” szerinti mandátumjuttatásra. A keret még bővíthet is a területi egységekben ki nem osztható mandátumokkal. Ez a bővülés nem is elhanyagolható: 1990-ben 32, 1994-ben 27 mandátum került fel a kiegyenlítő-arányosító országos listás keretbe. Ismert az a tény, hogy a mandátumfajták közötti elsődleges arányok – 46,6 százalék egyéni kerületi, 39,4 százalék területi listás és 15 százalék országos listás hely – eleve korlátozzák a kiegyenlítési kapacitást, mivel a valóságos kompenzáció az országos szinten mehet végbe, ám ez a keret a „felcsúszások” ellenére elégtelen a már kialakult torzulások orvoslására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bobbio, Norberto 1987. *The Future of Democracy. A Defence of the Rules of the Game*. Polity Press
- Lijphart, Arend 1984. *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. Yale University Press
- 1994. *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies 1945–1990*. Oxford University, Oxford
- Narud, Hanne Marthe 1996. *Voters, Parties and Governments. Electoral Competition, Policy Distances and Government Formation in Multi-party Systems*. Oslo: Institute for Social Research
- Reeve, Andrew–Alan Ware 1992. *Electoral Systems. A Comparative and Theoretical Introduction*. Routledge
- Sartori, Giovanni 1994. *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. Macmillan
- Smith, Gordon 1989. *Politics in Western Europe. A Comparative Analysis*. Dartmouth
- Stumpf István (szerk.) 1997. *Két választás között*. Budapest: Századvég
- Szoboszlai György 1996. *A parlamenti választási rendszer átalakításának kérdései*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete
- 1997. A választási rendszer reform-irányai. In: Stumpf István (szerk.) *Két választás között*. Budapest: Századvég, 28–40.
- Taagepera, Rein–Matthew Soberg Shugart 1989. *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*. Yale University Press
- Wiener György 1997. A választási rendszer reformja. *Magyar Közigazgatás*, (XLVII. évf.) 6.